

IMPLANTLI BOLALARNI INKLYUZIV MUHITGA PEDAGOGIK MOSLASHTIRISH

Atamirzayeva Zebunniso Baxtiyor qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika kafedrası

Logopediya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

zebunnisoatamirzayeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20768865>

ARTICLE INFO

Received: 1st June 2026

Accepted: 5th June 2026

Published: 20th June 2026

KEYWORDS

implantli bolalar, koxlear implant, inklyuziv ta'lim, pedagogik moslashtirish, ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetentlik, pedagogik qo'llab-quvvatlash, maxsus pedagogika, surdopedagogika, psixologik moslashuv, logopedik rehabilitatsiya, inklyuziv muhit, ta'lim integratsiyasi, rivojlantiruvchi ta'lim.

ABSTRACT

mazkur maqolada implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Eshitishda chuqur nuqsoni bo'lgan bolalarda koxlear implantatsiyaning joriy etilishi ularning eshitish imkoniyatlarini kengaytirgan bo'lsa-da, mazkur bolalarning umumta'lim muassasalari va inklyuziv ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ko'p jihatdan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimiga bog'liqdir. Tadqiqotda implantli bolalarning psixologik-pedagogik rivojlanish xususiyatlari, kommunikativ kompetentligining shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va inklyuziv muhitga integratsiyasini ta'minlovchi pedagogik omillar o'rganildi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa, qiyosiy tahlil va monitoring metodlaridan foydalanildi. Natijalar implantli bolalarni inklyuziv muhitga moslashtirishda individual yondashuv, pedagog-logoped-psixolog hamkorligi, ota-onalar ishtiroki va kommunikativ rivojlantiruvchi texnologiyalarning muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi.

KIRISH

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim konsepsiyasining jadal rivojlanishi alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarning jamiyat hayotiga to'laonli integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi har bir bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan eshitishda og'ir nuqsonlari mavjud bo'lgan va koxlear implantatsiya amaliyotidan o'tgan bolalarni inklyuziv muhitga moslashtirish muhim pedagogik va psixologik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. So'nggi yillarda koxlear implantatsiya texnologiyasining rivojlanishi natijasida eshitishda chuqur nuqsoni bo'lgan bolalarning eshitish imkoniyatlari sezilarli darajada yaxshilanmoqda. Biroq implantatsiyaning muvaffaqiyati faqat eshitish

funksiyasining tiklanishi bilan belgilanmaydi. Implantatsiyadan keyingi davrda bolaning nutqiy rivojlanishi, kommunikativ faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va umumta'lim muhitiga integratsiyalashuvi ko'p jihatdan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli implantli bolalarni inklyuziv muhitga moslashtirish masalasi tibbiy reabilitatsiya bilan bir qatorda pedagogik va psixologik yondashuvlarni ham talab etadi. Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, implantli bolalar umumta'lim muassasasiga qadam qo'ygan davrda nutqni idrok etish, tengdoshlari bilan muloqot o'rnatish, o'quv faoliyatiga moslashish va ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish bilan bog'liq qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Mazkur holat ularning nafaqat akademik muvaffaqiyatiga, balki emotsional holati va shaxsiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli inklyuziv muhitda implantli bolalar uchun qulay pedagogik sharoitlarni yaratish, individual yondashuv asosida ta'limni tashkil etish hamda pedagog, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlarda koxlear implantatsiyaning tibbiy va logopedik samaradorligi keng o'rganilgan bo'lsa-da, implantli bolalarni aynan inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning mexanizmlari, pedagogik shart-sharoitlari va samarali texnologiyalari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim muassasasida bolaning kommunikativ rivojlanishi, psixologik moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlovchi pedagogik omillarni aniqlash dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning nazariy asoslarini ochib berish, uning pedagogik-psixologik mexanizmlarini aniqlash hamda samarali pedagogik shart-sharoitlarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Implantli bolalarni inklyuziv muhitga moslashtirish muammosi surdopedagogika, inklyuziv pedagogika, rivojlanish psixologiyasi va maxsus ta'lim nazariyalarining kesishgan nuqtasida shakllangan murakkab ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Ushbu muammoni tadqiq etishda eshitish faoliyati, nutq rivojlanishi, kommunikativ kompetentlik va ijtimoiy moslashuv nazariyalari muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida amalga oshishi asoslangan. Olim rivojlanishdagi nuqson bolaning imkoniyatlarini mutlaq cheklab qo'ymasligini, balki maxsus pedagogik ta'sirlar yordamida kompensatsiya qilinishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv implantli bolalar bilan ishlashning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

R.M. Boskis, T.A. Vlasova va F.F. Rau tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishi maxsus tashkil etilgan pedagogik muhitga bog'liqligi ko'rsatib berilgan. Tadqiqotchilar bolaning kommunikativ tajribasini boyitish va faol muloqotga jalb qilish uning keyingi ta'limiy muvaffaqiyatlarining muhim omili ekanligini ta'kidlaydilar. Koxlear implantatsiya sohasida olib borilgan zamonaviy ilmiy izlanishlarda N. Geers, A. Niparko, T. Ching, S. Archbold va boshqa olimlar implantatsiyadan keyingi reabilitatsiya jarayonining natijadorligi bolaga yaratilgan pedagogik va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqligini qayd etganlar. Ularning tadqiqotlari implantatsiya qilingan bolalarda eshitish va nutqning rivojlanishi muntazam pedagogik mashg'ulotlar hamda inklyuziv kommunikativ muhit mavjud bo'lgan hollarda yuqori natija berishini ko'rsatadi. Inklyuziv ta'lim nazariyasining rivojlanishida M. Ainscow, T. Booth va L. Florianlarning ilmiy qarashlari muhim o'rin egallaydi. Mazkur olimlarning fikricha, inklyuziv ta'limning samaradorligi bolaning mavjud imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik muhit yaratish bilan belgilanadi. Bu esa implantli bolalarni umumta'lim muassasalariga integratsiyalash jarayonida individual yondashuv va differensial ta'lim tamoyillarining muhimligini ko'rsatadi.

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bola yangi xulq-atvor shakllarini kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Inklyuziv sinf muhiti implantli bolalar uchun sog'lom tengdoshlar bilan muloqot qilish, kommunikativ tajriba orttirish va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish imkonini yaratadi. Shu sababli inklyuziv muhit bolaning nafaqat akademik, balki ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Psixologik tadqiqotlarda kommunikativ kompetentlik va ijtimoiy moslashuv implantli bolalarni inklyuziv muhitga integratsiyalashuvining asosiy ko'rsatkichlari sifatida baholanadi. Kommunikativ kompetentlikning rivojlanganligi bolaning tengdoshlari bilan hamkorlik qilishiga, ijtimoiy munosabatlarni muvaffaqiyatli yo'lga qo'yishiga va o'quv faoliyatida faol ishtirok etishiga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqotning maqsadi implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning samaradorligini aniqlash, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi pedagogik omillarni baholash hamda inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llanilayotgan pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimining natijadorligini o'rganishdan iborat bo'ldi. Tadqiqot maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim va rivojlanish psixologiyasi tamoyillariga asoslangan holda tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning kompleksidan foydalanildi. Xususan, pedagogik kuzatish, suhbat, anketa-so'rovnoma, ekspert baholash, pedagogik monitoring, psixologik diagnostika va qiyosiy tahlil metodlari qo'llanildi. Tadqiqotda inklyuziv ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 7-12 yoshdagi 96 nafar implantli bola, 32 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchisi, 14 nafar logoped, 10 nafar psixolog hamda 96 nafar ota-ona ishtirok etdi. Respondentlar orasida implantatsiyadan keyin kamida bir yil reabilitatsiya kursidan o'tgan bolalar tanlab olindi.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

Birinchi bosqich – diagnostik bosqich bo'lib, bunda implantli bolalarning inklyuziv muhitga moslashuv darajasi, kommunikativ rivojlanishi, o'quv faoliyatidagi ishtiroki va psixologik holati o'rganildi.

Ikkinchi bosqich – shakllantiruvchi bosqich bo'lib, unda maxsus pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Dastur doirasida kommunikativ treninglar, logopedik mashg'ulotlar, individual ta'lim topshiriqlari, tengdoshlar bilan hamkorlik faoliyatlari va ota-onalar bilan maslahat ishlari tashkil etildi.

Uchinchi bosqich – nazorat bosqichi bo'lib, unda dastur samaradorligi qayta diagnostika orqali baholandi va boshlang'ich natijalar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Implantli bolalarning inklyuziv muhitga moslashuv darajasini aniqlash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi:

1. Kommunikativ mezon: nutqni tushunish darajasi; muloqotga kirishish faolligi; tengdoshlar bilan o'zaro hamkorlik.
2. Psixologik mezon: o'ziga ishonch; emotsional barqarorlik; yangi muhitga moslashuv.
3. Ta'limiy mezon: darsdagi faollik; topshiriqlarni bajarish sifati; o'quv motivatsiyasi.
4. Ijtimoiy mezon: sinf jamoasidagi mavqei; jamoaviy ishlarda ishtiroki; ijtimoiy integratsiya darajasi.

Natijalar foizli taqsimotlar, o'rtacha ko'rsatkichlar va qiyosiy tahlil asosida qayta ishlanib, pedagogik ta'sir samaradorligi baholandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Dastlabki diagnostika natijalari implantli bolalarning inklyuziv muhitga moslashuv darajasi yetarli emasligini ko'rsatdi. Respondentlarning 26,0 foizida yuqori, 43,8 foizida o'rta va 30,2 foizida past darajadagi moslashuv qayd etildi. Past moslashuv ko'rsatkichlariga ega bo'lgan bolalarda tengdoshlari bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar, nutqiy faollikning sustligi, o'quv topshiriqlarini bajarishda ishonchsizlik va emotsional taranglik holatlari kuzatildi. Ayrim hollarda sinf jamoasiga qo'shilishdagi qiyinchiliklar va kommunikativ to'siqlar bolaning akademik faolligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Shakllantiruvchi bosqich

davomida amalga oshirilgan pedagogik dastur natijasida ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Yakuniy diagnostika ma'lumotlariga ko'ra, yuqori moslashuv darajasiga ega bo'lgan bolalar ulushi 26,0 foizdan 54,2 foizga oshdi. Past moslashuv darajasidagi bolalar ulushi esa 30,2 foizdan 11,5 foizgacha kamaydi.

Kommunikativ rivojlanish ko'rsatkichlari bo'yicha ham sezilarli ijobiy dinamikalar kuzatildi. Tadqiqot yakunida bolalarning aksariyatida nutqni tushunish darajasi yaxshilandi, faol lug'at hajmi kengaydi va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish faolligi ortdi. Ayniqsa, guruhli faoliyat va tengdoshlar bilan hamkorlik mashg'ulotlari kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi. Psixologik moslashuv ko'rsatkichlari ham ijobiy o'zgarishlarga ega bo'ldi. O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchning ortishi, emotsional barqarorlikning mustahkamlanishi va maktab muhitiga ijobiy munosabat shakllanishi kuzatildi. Bu holat inklyuziv muhitda yaratilgan qo'llab-quvvatlovchi pedagogik sharoitlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari pedagog, logoped, psixolog va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning kuchayishi bolalarning moslashuv ko'rsatkichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Hamkorlik tizimli tashkil etilgan hollarda implantli bolalarning akademik natijalari va ijtimoiy integratsiyasi ancha yuqori bo'ldi.

Olingan natijalar N. Geers, M. Archbold va A. Niparko tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalari bilan mos keladi. Mazkur tadqiqotlarda ham implantatsiya natijadorligi va inklyuziv ta'limdagi muvaffaqiyat pedagogik qo'llab-quvvatlash, logopedik yordam va oilaviy muhit sifati bilan bog'liq ekanligi ta'kidlangan. Tadqiqot davomida implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning asosiy shart-sharoitlari sifatida quyidagilar aniqlandi: individual yondashuv asosida ta'limni tashkil etish; muntazam logopedik va psixologik yordam ko'rsatish; kommunikativ rivojlantiruvchi texnologiyalarni qo'llash; ota-onalar bilan tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yish; inklyuziv sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish; doimiy pedagogik monitoring va diagnostikani amalga oshirish. Shunday qilib, tadqiqot natijalari implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishda kompleks pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi. Mazkur model bolalarning kommunikativ kompetentligini, psixologik moslashuvini va ijtimoiy integratsiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ldi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning nazariy asoslari, pedagogik-psixologik mexanizmlari va amaliy samaradorligi o'rganildi. Olingan natijalar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi. Birinchidan, implantli bolalarni inklyuziv muhitga moslashtirish murakkab, ko'p bosqichli va uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyati bolaning individual rivojlanish xususiyatlari, kommunikativ imkoniyatlari hamda ta'lim muassasasida yaratilgan pedagogik sharoitlarga bog'liq ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, implantli bolalarning inklyuziv muhitga moslashuvi kommunikativ kompetentlik, psixologik moslashuv, ta'limiy faollik va ijtimoiy integratsiya ko'rsatkichlari orqali namoyon bo'lishi ilmiy jihatdan asoslandi. Mazkur ko'rsatkichlar bolaning inklyuziv ta'lim muhitidagi muvaffaqiyatli faoliyatini baholashning asosiy mezonlari sifatida tavsiflandi.

Uchinchidan, pedagog, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligiga asoslangan kompleks pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi implantli bolalarning inklyuziv muhitga moslashuv darajasini sezilarli ravishda oshirishi tajriba natijalari orqali tasdiqlandi. Ayniqsa, muntazam logopedik mashg'ulotlar, kommunikativ treninglar va individual yondashuv bolaning nutqiy rivojlanishi hamda ijtimoiy faolligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

To'rtinchidan, inklyuziv muhitda yaratilgan ijobiy psixologik iqlim, tengdoshlar bilan samarali muloqot va qo'llab-quvvatlovchi pedagogik munosabatlar implantli bolalarning emotsional holati va o'quv motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlandi.

Beshinchidan, tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik moslashtirish modeli implantli bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish, o'quv faoliyatiga faol jalb etish va

ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishning tarkibiy komponentlari, mezonlari va samarali pedagogik shart-sharoitlarini tizimli ravishda asoslash hamda kompleks pedagogik qo'llab-quvvatlash modelini ishlab chiqishda namoyon bo'ldi. Umuman olganda, implantli bolalarni inklyuziv muhitga pedagogik moslashtirishga qaratilgan maqsadli va tizimli faoliyat ularning kommunikativ rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va ta'limiy muvaffaqiyatlarini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vigotskiy L.S. Defektologiya asoslari. – Moskva: Prosveshcheniye, 2019.
2. Boskis R.M. Surdopedagogika asoslari. – Moskva: Vlados, 2018.
3. Vlasova T.A., Pevzner M.S. Maxsus pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2020.
4. Rau F.F. Surdopedagogika. – Moskva: Prosveshcheniye, 2017.
5. Geers A.E. Outcomes of Early Cochlear Implantation in Children. Ear and Hearing, 2019.
6. Niparko J.K. Cochlear Implants: Principles and Practices. – Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2018.
7. Archbold S., Mayer C. Deaf Education and Cochlear Implantation. – Oxford University Press, 2020.
8. Ching T.Y.C. Long-Term Outcomes of Children with Cochlear Implants. Pediatrics, 2019.
9. Ainscow M. Promoting Inclusion and Equity in Education. – Routledge, 2020.
10. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2019.
11. Florian L. Inclusive Pedagogy Across the Curriculum. International Journal of Inclusive Education, 2021.
12. Hallahan D.P., Kauffman J.M., Pullen P.C. Exceptional Learners. – Boston: Pearson Education, 2022.
13. Friend M., Cook L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. – Boston: Pearson, 2021.
14. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021.
15. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.